

A ZSOLNAY-KERÁMIA JUGOSZLÁVIÁBAN

BELA DURANCI

A pécsi Zsolnay-gyár színvonalas kerámiáit ma már műtárgyakként őrzik a múzeumokban, de magángyűjteményekben is fellelhetők az általa gyártott dístárgyak. A Zsolnay-tálak, -vázák és egyéb iparművészeti tárgyak számos helyen még manapság is használatban vannak, anélkül, hogy eredetüket ismernék vagy foglalkoznának velük. A felsorolást még bővíthetjük a cserépkályhákkal és kandallókkal is, amelyekkel többnyire akkor találjuk szemben magunkat, amikor kivonják őket a használatból. Ha némelyikük megmentésére sor is kerül, az kizárólag a műgyűjtőknek köszönhető.

A Zsolnay-kerámia szakmai körökben színvonalat jelent, s a műgyűjtők is nagyra értékelik. Ahhoz, hogy ezeknek a műtárgyaknak az elterjedtségét felmérhessük, igen jelentős erőfeszítést és huzamosabb időt igénybe vevő összeírásokra, jegyzékek elkészítésére volna szükség.

A Zsolnay-gyár iparművészeti értékű tálcai, vázái és díszes kandallói felelhetők a szabadkai, verseci és a zrenjanini múzeumban, de magánházakban is. Találkozhattunk velük a néhány évvel ezelőtt Zágrábban megrendezett nagy kiállításon, amely a Szecesszió Horvátországban címet viselte, majd pedig a múlt hónapban megnyílt, Eszék múltját bemutató kiállításon.

Figyelmünk ezúttal a Zsolnay-gyár tevékenységének egy másik területére, az *épületkerámiára* terjed ki. Az utóbbi években hazánk számos városában lankadatlan érdeklődést tanúsítanak az épületeket díszítő kerámia forma- és színgazdagsága iránt. Ez arra készítet bennünket, hogy inkább az építészeti kerámia elterjedtségével foglalkozzunk, ugyanis belsőépítészeti felhasználásának nehezebb a nyomára bukkanni.

Túlzás lenne azt állítani, hogy ismerjük a Zsolnay-épületkerámia jugoszláviai elterjedtségét. Viszont teljes biztossággal állíthatjuk, hogy ismerjük a legreprezentatívabb kerámiaburkolatú épületeket.

Az építészeti plasztika művelői az eklektika időszakában csak nagy ritkán alkalmazták a kerámiát. A következő időszakban a múlt század utolsó és századunk első évtizedében — a szecesszióval együtt terjedt el az épületeket díszítő kerámia.

A Zsolnay-kerámia iránti érdeklődésünk egyben erre a stílusra, illetve a századforduló időszakára irányul.

Feltételezésünk szerint a Zsolnay-kerámia építészeti alkalmazását a tervezőmérnökök érdeklődése előzte meg, akik elképzeléseik szerves részévé tették. Mivel hazai *kerámiaműhelyek* is működtek, egyáltalán nem lényegtelen, hogy a tervezők milyen szemléletet vallottak magukénak, vagy mely központok tevékenységét tartották szem előtt. Eddigi tapasztalataink ugyanis arra utalnak, hogy egyes építészek a kerámia és az építészet szimbiózisának híveiként terveikben szinte kizárólag a Zsolnagyar termékeit vették figyelembe. Mások ugyan szintén nagyra tartották a kerámiát, de megelégedtek a hazai műhelyekben készült épületdíszekkel.

A szecessziós építészet Jugoszlávia területén az eklektikus stílussal ötvöződve olyan központokban hódított teret, mint Ljubljana, Zágráb, Belgrád s részben Szarajevó. Vajdaságban viszont a pesti művészeti élet stílusváltozásaitól függően jutott kifejezésre.

Ljubljanában az 1895-ös földrengést követően — a bécsi szecesszió kialakulása idején — egész városrészeket építettek. Ebben az időszakban *Maks Fabiani*, a híres Otto Wagner tanítványa és munkatársa érvényesítette hatását az építészetben és a városrendezésben. Jože Plečnikkel, Wagner egy másik munkatársával és a későbbé ismert Kochhal együtt, aki szintén az említett bécsi építész munkatársa volt, magától értetődően a századforduló bécsi kifejezésvilágát, a szecessziót érvényesítették Ljubljanában. Különösen Koch alkalmazta szívesen Wagner *hullámos vonalait és burkolta épületeit díszítőkerámiával*.

Zágrábban szintén a bécsi stílus érvényesült, de a szecessziót a müncheni akadémiáról hazatérő művészek és hallgatók is népszerűsítették. Ebben a központban a délszláv vidékek diáksága számára hosszú időn át Anton Azbe (1862—1905) festő és tanár jelentette a legnagyobb vonzóerőt. A befolyásos Medulić-csoport legfőbb mozgatóereje a szimbolista és szecessziós esztétika volt, tagjai között már olyan ismert művészek is voltak, mint Vlaho Bukovac, Emanuel Vidović, Toma Rosandić és Ivan Meštrović. A sokoldalúan és jól tájékozott építetők ízlésének a Königsberg és a Deutsch cégek mellett Fisoher, Gruby, Kalde és más — kizárólag bécsi mintákat érvényesítő — építészek szolgálták. A legjelentősebb zágrábi szecessziós épületet, az Egyetemi Könyvtárat (1911—1913) Rudolf Lubinsky (1873—1935) hazai építész tervezte. Az épületkerámia hangsúlyozott formában jut kifejezésre a Gundulić és Masaryk utca kereszteződésénél található ún. Kallina-házon és a Köztársaság téri Popović-házon, amelyet Ivan Meštrović kerámia domborművei díszítenek.

Szarajevóban a pseudomór helytartótanácsai épület mellett — amelyben most a Népkönyvtár működik — még számos szecessziós épület található.

A város építészetében jelentős szerepet töltött be a soproni születésű (1859. március 22.) Josip Vancaš, magyar néven Vancás József. Tanul-

A szabadkai városháza Zsolnay-eozinlapjai

mányait Bécsben végezte 1876 és 1881 között, ezt követően pedig a Fellenner-Helmer műterembe került. Később együttműködött Fridrih Smidttel, akinek szintén vannak épületei Horvátországban (a zágrábi Tudományos Akadémia épülete, amely 1880-ban készült el, és az 1892-ben befejezett djakovói székesegyház). Vancas működésére az eklektikus stílus jellemző, de a szecesszió sem áll távol tőle. Termékeny alkotótevékenységének Boszniában lehetünk leginkább szemtanúi, de jelentős épületeket emelt Ljubljanában, Zágrábban, Eszéken és más városokban is. Az általa tervezett szarajevói neogótikus katedrális (1884—1889) Zsolnay-tetőcseréppel fedték. Mivel, a szarajevói helytartósági épület és más épületek díszítőkerámiáját is a Zsolnay-gyárnak tulajdonítják, érdemes volna Vancas tevékenységét a Zsolnay-gyár dokumentációs anyagában is nyomon követni! Vancas 1883 és 1921 között 102 lakóházat, 70 templomot, 12 iskolát, 10 bankot, 10 palotát, 10 helytartósági és hatósági épületet, 6 szállodát, vendéglőt épített Boszniában. Jelentősebb építményei közül megemlíthetjük az Union Szállót, két ljubljanai és a zágrábi Takarékpénztárat (1898—1900), valamint az eszéki Normann-palotát. Az ő műve volt Bosznia-Hercegovina Népművészeti Pavilonja is a milleniumi kiállításon (1896).

Amikor több mint egy évtizeddel ezelőtt a Zsolnay-gyárnak a századfordulóról fennmaradt megrendeléseivel foglalkoztam, Szarajevóra, Vараždinra és egyéb városokra vonatkozó feljegyzéseket találtam. Az eszéki

Regionális Műemlékvédelmi Intézet munkatársai szerint Slavonska Pože-gán és Pakracon is fellelhető a Zsolnay-gyár épületkerámiája.

Már az eddig vázoltak is arra utalnak, hogy Péccett kell először for-rásanyag után nézni a Zsolnay-gyár horvátországi és boszniai megrendelé-seit illetően.

Módszerünket számos ok indokolja, elsősorban az, hogy a díszítőke-rámiának hazai műhelyei is voltak, és a töredékesen fennmaradt épület-kerámia alapján nehéz elkülöníteni a Zsolnay-gyár termékeit.

Horvátországban az első üzemeket a 18. század végén hozták létre. 1775 és 1880 között kályha- és edénygyár működött Križevcin. Hasonló gyár működött Rijekán is, többnyire olasz hatásoknak kitéve. Vojkfy Ferencnek műhelye volt Krapinán 1800 és 1886 között, amely utóbb Josip Lellis birtokába ment át. A krapinai kályhagyár 1830-ban létesült, és még ma is működik. Zágrábban Josip Krieger kezdte meg a kerámigyár-tást 1828-ban. Az ő műhelye szintén Josip Lellis birtokába került, és 1884-ig állt fenn, a vége felé Vjekoslav Barbot cégeként.

A krapinai és a zágrábi gyárak az ausztriai empire és biedermaier íz-lésvilágát közvetítették. A zágrábi Iparművészeti Iskola (1884—1891) *kerámia szakán* a historicizmus jegyében mintázzák az épületkerámiát. A szecesszió időszakára esik Josip Kallina tevékenysége, aki Vjekoslav Bar-bot özvegyének az üzemét vette át és fejlesztette tovább. Tőle származnak a zágrábi Kallina-ház épületkerámiái, és az ő műhelyében készültek el a Popović-ház Mestrovic-domborművei.

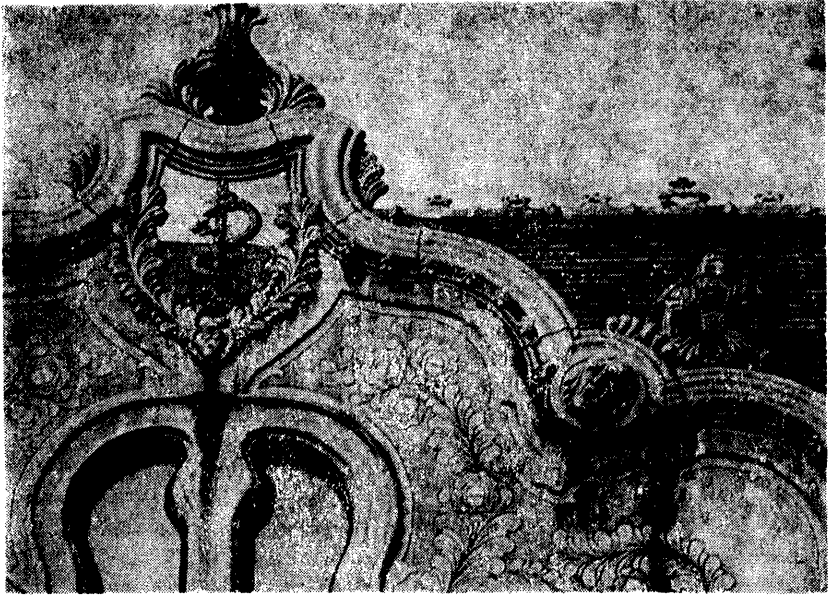
A zágrábi műhelyek kis kapacitásúak voltak, ennek következtében a katedrális teljes külső kerámiadekorációja Péccett készült 1880 és 1890 között.

Szlovéniában szintén jelentős hagyományokkal rendelkező hazai műhe-lyek voltak. Ezek közül megemlíthetjük Ignac Schmigl 1815-ben alapí-tott lübojai *majolikaműhelyét*. Ludovik és Rihard Schütz 1873-tól kezdve a bécsi porcelán jegyeit magán viselő fajanszot készítettek. Florijan Kon-šek 1855-ben alapította meg kamnaki műhelyét, amelyet 1879-ben Blaž Schnabl vett át tőle és korszerűsített. A Novo Mestó-i Appe testvérek 1918 után kizárólag kályhacsempé-készítéssel foglalkoztak.

Szerbiában egészen az első világháborúig külföldről szerezte be a gaz-dag polgárság a kerámiát. Egészen a századfordulóig vajdasági szerb mér-nököket bíztak meg a jelentősebb létesítmények megtervezésével.

Az 1905-ben épült Moszkva-szállót ismeretlen szentpéterváriak és Jo-van Ilkić zimonyi születésű (1857) építész tervezte, épületkerámiája a Zsolnay-gyárban készült. Amikor 1971-ben restaurálták és adaptálták az épületet, a pécsi gyárat is bevonták a munkálatokba.

Még két, az említett évekből származó belgrádi épületet díszít Zsolnay-kerámia. Az egyik a Július 7. utcában levő áruház, amelyet Vuktor Az-riel épített bécsi mintára 1907-ben. Az ő irányításával készült el 1908-ban a belgrádi zsinagóga is, amely megsemmisült. A vizsgálódásunk tár-

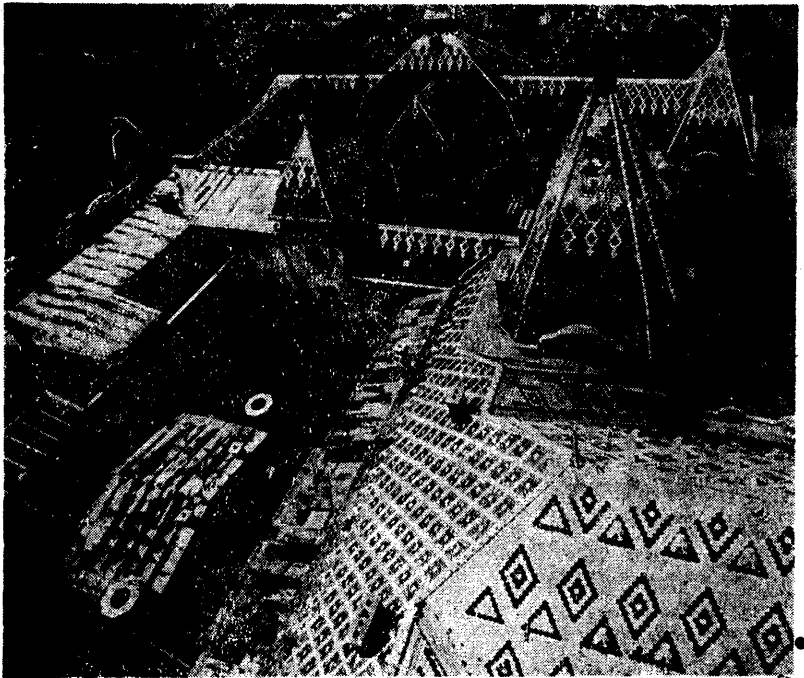
Zsolnay pirogranit díszítés a szabadkai Raichle palotán

gyát képező másik épület az említett áruházzal átellenben levő Stamenković kereskedő háza, amely szintén 1907-ben készült el. Ez a Nikola Nestorović és Andre Stevanović ismert belgrádi építészek által tervezett épület a „Zöldcsempés ház” nevet viseli.

Vajdaságban vannak a Zsolnay-gyár pirogránitjával készített legrepresentatívabb épületek. Katona Imrének a Zsolnay Vilmosról 1977-ben kiadott monográfiájában fellelhetjük azoknak az építészeknek nagy részét, akik vidékünkön dolgoztak (129. old.).

Lechner Odön készítette a zrenjanini városháza és az arányos szerkezetű szabadkai Leovits-palota Zsolnay-kerámiáit, az előbbi épület 1884-ben, az utóbbi 1913-ban készült el.

Jakab Dezső és Komor Marcel már a ma Fehér Hajóként ismert első szabadkai épületükön Zsolnay-cserepet és dekoratív plasztikát alkalmaznak (1897). Ezt követően először 1902-ben a zsinagógán, majd a Korzón levő banképületen, legkifejlettebb formájában pedig a szabadkai Városházán alkalmazták a Zsolnay-pirogránitot és ezint. A Városháza befejezését követően, 1910 és 1912 között Palicson dolgoztak. A tó mellett épült ún. Bagolyvár és az 1880 és 1883 között épült Lujza-villa tervezőit még nem ismerjük, de azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy Zsolnay-tetőcserepet használtak. Palicson található két kék váza is, amelyek iránt érdeklődött a Bécsi Múzeum, mert ők is birtokolnak ilyen.

Zsolnay tetőcserepek a Jakab—Komor építette szabadkai városházán

Vágó József és László építészek Zsolnay-kerámiát alkalmaztak a századunk első évtizedében készült mindkét szabadkai épületükön.

Lajta Béla az 1904-ben épült zentai tűzoltókaszárnyát díszítette Zsolnay-pirogránittal.

A Zsolnay-kerámia hírnevét olyan építészek is növelték, akiket eddig a szakirodalom nem említett, közülük külön figyelmet érdemel az apatini születésű Raichle J. Ferenc. Itt kell megemlítenünk az aradi születésű Milan Tabakovićot is.

Raichle J. Ferenc (1869—1960), akinek szabadkai családi házában a Zsolnay-pirogránit teljes koloritját és formaművészetét szemlélhetjük meg, éppen a kerámia és az építészet harmonikus együttesének a kialakítása révén kerülhet a századforduló legjelentősebb mesterei közé. A kerámia nyújtotta művészi élmény fokozásával szegedi és pancsovai épületein is kísérletezett.

A Raichle-palota és a szabadkai Városháza belső díszítőkerámiája alapján módunkban áll kiértékelni, hogy a Zsolnay-kerámia milyen mértékben járult hozzá a magyar szecesszió kiteljesedéséhez. Szín- és formavi-

lágával nem rátétes díszként hat, hanem az egész épület szerves részeként.

A Városháza épületében 1962-ben megrendezett első országos festőtalálkozón a felszólalók magára az épületre hivatkozva hangsúlyozták a művészet szintézisének fontosságát, s osztatlanul egyetértettek abban, hogy elsődlegesen a Zsolnay-kerámiának köszönhető az a kivételes összehatás, amit az épület nyújt.

A Raichle-palotában, amely jelenleg a Képzőművészeti Galériának és a Modern Művészeti Galériának ad otthont, különféle találkozók alkalmával számtalanszor rákérdeztek már festők, építészek és művészettörténészek: Vajon miért nem hatott ösztönzően háború utáni és mai építészreinkre az épületkerámiának és az építészeti formamegoldásoknak ez a szerves együttese?

Bogdan Bogdanović, az építész és a tanár, a hazai műemlék-plasztika legjelentősebb művelője számos alkalommal elismeréssel beszélt Raichle-ról és a Zsolnay-kerámiáról, mintegy célként tételezve az épületkerámia újbóli alkalmazását. Ugyanilyen nézeteket vall Mihajlo Mitrović, az ismert építész, műkritikus és építészeti elméleti szakíró és más hazai szaktekintélyek is.

Szabadka jelentős mértékben a Zsolnay-kerámiának köszönheti sajátos látványt nyújtó városközpontját. Itt kell elmondanunk, hogy még mindig nem került sor a Svetislav Ličina belgrádi építész által másfél évtizeddel ezelőtt Pécsen, Zsolnay-kerámiából kidolgozott diszkút felálltására a Városháza előtti parkban.

Milan Tabaković (1860—1946), az aradi születésű építész Kikindán tervezett egy Zsolnay-épületkerámiával borított arányos, de nem túl nagy épületet. Alkotótevékenysége legtermékenyebb időszaka a századforduló két évtizedére tevődik. Aradon és Kikindán kívül Zrenjaninban és Nagybányán is vannak épületei.

Az írásunkban szereplő valamennyi épület ma már műemlékvédelmi felügyelet alatt áll, vagy olyan városrész szerves része, amely műemlékjellege miatt védett. Kerámiaburkolatuk, a dekoratív Zsolnay-kerámia így az összehatás szerves egészét képezi. A legújabb épület is már több mint hét évtizedes, a legrégebbi pedig már több mint egy évszázada épült. Ezeknek a műemléki felügyelet alatt álló épületeknek egy része időjárásai és egyéb viszontagságoknak van kitéve, egyeseket már restaurálták, mások felújítására majd ezt követően kerül sor. Az ilyen munkálatok alkalmával mód van a kerámiaburkolat és az épületen alkalmazott plasztika eredetének a meghatározására.

Véleményünk szerint végső ideje hozzálátni egy tanulmány elkészítéséhez, amely felmérné, hogy hazánkban melyek azok az épületek, amelyek Zsolnay-kerámia található. Mint már említettük, egy ilyen felmérés első lépése a pécsi gyár irattárának az áttekintése lehet.

Az épületek restaurálásának igen lényeges vonatkozása, hogy a mai

Zsolnay „kék váza” Palicson

Zsolnay-gyár eleget képes-e tenni a konzervátorok és restaurátorok esetleges igényeinek. A belgrádi Moszkva-szálló felújításakor eredményes együttműködésre került sor. A szabadkai Művelődési Háznak, amely a Városháza karbantartását végzi, jó kapcsolatai vannak a Zsolnay-gyár munkatársaival. Minden bizonnyal, a Zsolnay-kerámiával burkolt többi épület is hamarosan felújításra kerül. Mivel megbízható feljegyzések állnak rendelkezésünkre a Zsolnay-tetőcseréppel fedett, épületkerámiával burkolt és plasztikával díszített zágrábi, szarajevói, varaždini, Slavonska Požega-i, eszéki, pakraci, djakovói, belgrádi, pancsovai, újvidéki, zrenjanini, kikindai, zentai és szabadkai épületekről teljes bizonyossággal feltételezhetjük, hogy a felsorolt városok által megjelölt térségben vannak még helységek, amelyek épületeit Zsolnay-kerámia díszíti.

Mihelyt a művészettörténeti kutatások részletesebben foglalkoznak a már említett Vancaš építés tevékenységével, minden bizonnyal egész sor épülettel bővíthetjük a rendelkezésünkre álló jegyzéket.

A szabadkai zsinagóga restaurálása már folyamatban van, a teljes felújításra több szakaszban kerül sor. A munkálatokba hamarosan a Zsolnay-gyárat is be kell vonni, mert a zsinagóga épületkerámiája és tetőcserepe nagyrészt onnan származik.

Éppen ez készítet bennünket arra, hogy hangot adjunk annak a feltételezésünknek, miszerint a századforduló műemlékjellegű épületei lehetnek azok, amelyek hatására az épületkerámia ismét visszaszerzi korábbi pozícióit.

Bár kiperőnek számít, mégis meg kell említeni az 1960 táján Kishegyesen megalakított művésztelepet, amelynek törzsgárdáját olyan művészek alkották, akikre ösztönzően hatott a századforduló építészetének ez a szintézise, a szabadkai műemlékek díszítőkerámiája. Vajdaságban a kerámia ismét egyre szélesebb körben nyer alkalmazást, de többnyire csak a belső építészetben. Ez nyilvánvalóan utal arra, hogy építészeinknek fenntartásaik vannak a kerámia jelenlegi mestereivel szemben, mintegy feltételezve, hogy aligha lennének képesek megismételni a századforduló művességét, újratertemni a korbéli épületkerámia időálló tartósságát.

A Zsolnay-kerámia közvetlen jelentős hatást gyakorolt Ivan Tabaković (1898—1977) ismert festő és tanár alkotótevékenységére is. Aradon született, tanulmányait Budapesten, 1919-től pedig Zágrábban folytatta. Alkotótevékenységében jelentős szerepet kapott a kerámia. Baranyi Károly újvidéki szobrásszal és keramikussal közösen négy nagyméretű kerámiatáblát dolgoztak ki az 1937-es párizsi világkiállításra. A nemzeti történelem és a népművészet motívumait alkalmazó alkotásaik Jugoszláviában úttörő jellegűeknek számítottak, és kiérdemelték a világkiállítás nagydíját. Ivan Tabaković ezt követően kerámia szakot létesített a belgrádi Iparművészeti Iskolában (1938). Tanári tevékenységét a háborút követően is megbecsülés övezte.

A szabadkai példától ösztönözve lelkesedéssel beszélt a kerámia mű-

fajában rejlő alkotói felfedezésekről. A színekre, azok tartosságára, a Zsolnay-kerámia formaművészetére figyelő, kísérletező tanár a művészet és a tudomány kölcsönös kötődését vizsgálta. A századforduló művészetének és építészetének a szintézisét lehetségesnek tartva hitte, hogy a korunk érzékenységének megfelelően átértékelt kerámia szín- és formagazdagsága ismét széles körű alkalmazást nyerhet korszerű igényeknek megfelelően készült épületeinken.

A Zsolnay-épületkerámia már egy évszázada jelen van hazánk különböző térségeiben. Ez a tény néhány összefoglaló megállapításra készítet:

— a modern építészet hosszabb időszakon át érvényesülő sivár funkcionálisát követően ismét felmerül környezetünk emberközeli megformálásának az igénye;

— mind gyakrabban kerül sor a múlt építészeti emlékeinek a felújítására, a történelmi városok, a századfordulóról származó épületek restaurálására;

— a művészet és az építészet kortörténeti jellegű szintézise mindinkább foglalkoztatja az alkotókat, s a századforduló szintézise még mindig megismételhetetlen példaként áll előttük;

— a kerámia tartossága és az éghajlati viszonyokhoz alkalmazott jellege szerves részét képezi ennek a szintézisnek;

— a Zsolnay-kerámia gazdag szín- és formavilága, időjárási viszonytűrő tartossága, amellyel, hogy kihívást jelent korunk művészei számára is, műemléki jellegével méltán érdemli ki társadalmunk és a konzervátorok figyelmét, mert megóvása kulturális hagyományaink értékelő számontartását jelenti.

GARAI László fordítása